

Kornsorterne i *Højskolesangbogen*

Mysteriet om rugen i dansk kunst

Når man ser på den danske kulturarv, spiller landbruget en dominerende rolle. De danske malere har malet marker og husdyr, og man skal ikke bruge megen tid på Højskolesangbogen for at finde mange skildringer af landbruget og de danske kornsorter. Dette er ikke overraskende, men det er overraskende, at rugen spiller en langt mere fremtrædende rolle end de andre kornsorter. Rugen optræder uforklarlig tit i Højskolesangbogen, i dansk litteratur og i dansk malerkunst, f.eks. 14 gange i 18. udgave af Højskolesangbogen, mod seks gange for hvede, fire gange for byg og en gang for havre. Og alle de simple forklaringer må afvises. Rug er ikke særlig udbredt eller specielt værdifuld. Det er ikke forårsaget af nogle få forfattere, og det knytter sig ikke til én speciel tidsepoke.

Indledning

Når man ser på den danske kulturarv, så kommer landbruget uundgåeligt til at spille en dominerende rolle. Danmark er et gammelt landbrugsland. De danske malere har malet markerne og husdyrene; alle kender Theodor Philipsens køer. *Højskolesangbogen* – der vel må betragtes som den mest etablerede kanon for dansk ikke-religiøs litteratur – er fyldt med sange om landbruget. En af de mest omtalte, velanmeldte og prisbelønnede bøger fra de seneste år, Jens Smærup Sørensens *Mærkedage*, er én lang beskrivelse af landbokulturens transformation gennem de sidste tre-fire generationer.

Der kan derfor være god grund til at se lidt på forholdet mellem de kunstneriske beskrivelser af landbruget og de faktiske forhold. Det er imidlertid et omfattende projekt, som falder helt uden for en kort artikels rammer. Denne artikel vil derfor fokusere på en lille brik i denne problemkreds' store mosaik – nemlig kornsorternes optræden i *Højskolesangbogen*.

Man skal ikke have brugt *Højskolesangbogen* ret meget for at kunne observere, at rugen spiller en fremtrædende rolle i den danske sangskat. Når vintoren rinder i grøft og i grav, synger vi om "rugens krøllede blade" (nr. 309/264).² Nogle måneder senere ønsker vi "Velkommen, lærkelil", "når rugen er oven vang, at varsle højt om vårens lune vind" (nr. 313/265). Om efteråret lægger vi os med Jeppe Aakjær i "læet her ved storrugens rod" (nr. 348/-). En måneds tid senere bliver det høst, og vi synger om, "hvordan den kære rug kom ind" (nr.

420/334). Og er man mere historisk interesseret, så tænker man på Danmarks hvede, Danmarks rug, som “Dybbøl Mølle maler” (nr. 166/371).

Er man DJØF’er, eller har man brugt en stor del af sit liv på at samarbejde med DJØF’ere, ligger det lige for at se lidt mere statistisk på det, og det er det, der er formålet med denne artikel. I næste afsnit ses på kornsorterne i *Højskolesangbogen* og i tredje afsnit på andre dele af kulturarven. Fjerde afsnit sammenligner resultaterne fra de forrige afsnit med kornsorternes faktiske udbredelse for derved at belyse, om kornsorternes forekomst i litteratur og poesi afspejler deres faktiske udbredelse. Da det ikke er tilfældet, søges alternative forklaringer i afsnit fem, og sjette afsnit er en kort konklusion.

Trods alle forklaringsforsøg består mysteriet dog stadig. Rugen optræder uforklarlig tit i *Højskolesangbogen*, i dansk litteratur og i dansk malerkunst, og alle de simple forklaringer må afvises. Rug er ikke særlig udbredt. Det er ikke, fordi rug er specielt værdifuld. Det er ikke forårsaget af nogle få forfattere. Og det knytter sig ikke til én speciel tidsepoke.

Kornsorter i Højskolesangbogen

Højskolesangbogen (*Folkehøjskolens Sangbog* er den officielle titel) er udkommet siden 1894. I 1989 udkom 17. udgave og i 2006 så 18. udgave, og det er 17. og 18. udgave, der skal analyseres i det følgende. Der er manuelt søgt efter kornsorter i 17. udgave, og i 18. udgave, der foreligger som elektronisk manuskript, er undersøgelsen foretaget elektronisk.³ Alle forekomster skulle således være fundet i 18. udgave, mens forekomster kan være overset i den manuelle gennemgang af 17. udgave. Resultaterne er vist i tabel 1 og bilag 1 (hvor alle de fundne sange er anført kronologisk efter publiceringsår). Der er set på de fire standard kornsorter (byg, havre, hvede, rug), og alle forekomster er henført til disse grundformer. Grundtvigs “himmelbyg” er altså simpelthen byg og Aakjærs “storrugen” tilsvarende rug.

Tabel 1. Kornsorternes forekomst i *Højskolesangbogen*

	17. udgave	18. udgave
Rug	16	14
Hvede	5	6
Byg	5	4
Havre	1	1

Note: Der er kun søgt på kornsorter. Begrebet ‘korn’ forekommer hyppigt i andre sange.

Figur 1. Jeppe Aakjær (1866-1930) er mere end nogen anden rugens digter: Godt halvdelen af de sange i Højskolesangbogen, hvor rugen omtales, er skrevet af ham. Jeppe Aakjær's "Rugens sange" fra 1907 er et af hans hovedværker og er siden udgivet i utallige udgaver. Han var en socialt engageret forfatter, der kæmpede for bedre forhold for tyendet, og der er historikere, der nævner hans person "Jens Vejmand", som af større betydning for den danske velfærdsstats dannelse end Karl Marx. Maleri af Kristen Nørager Jacobsen Bjerre, 1905. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Det Nationalhistoriske Museum.

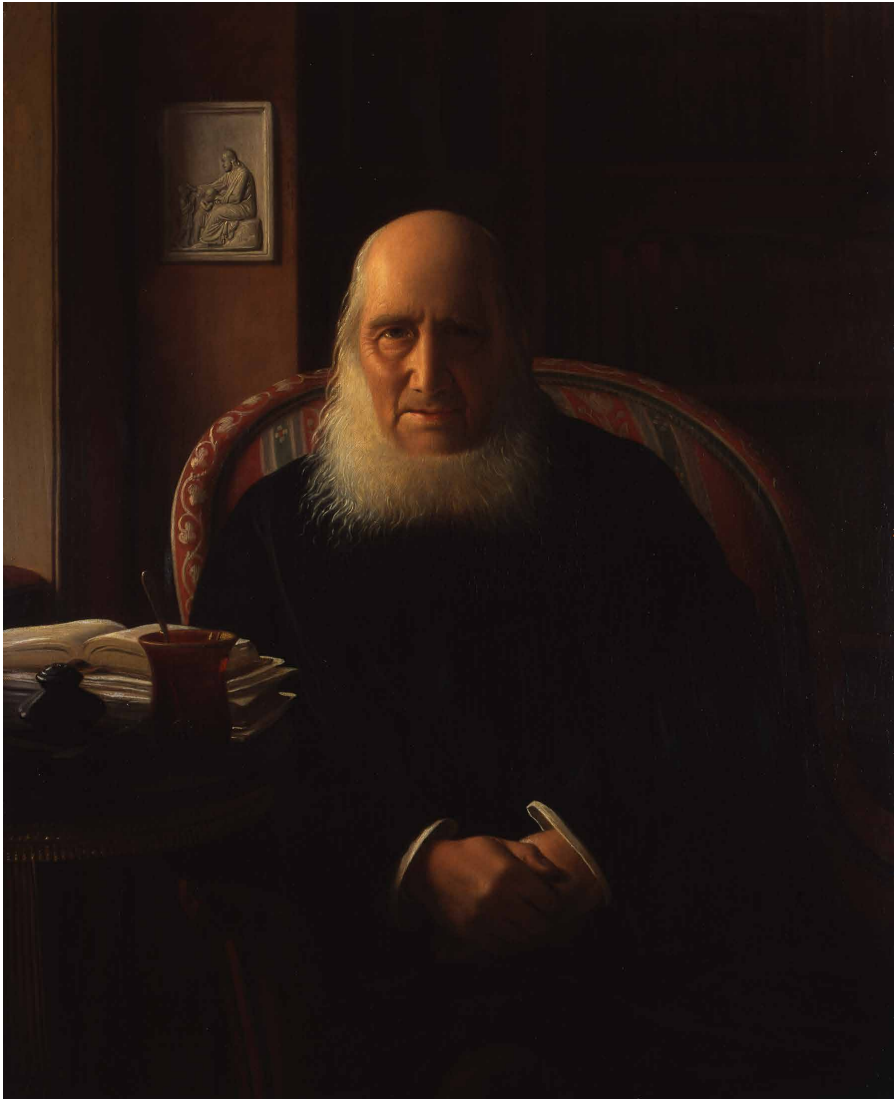
Landbruget spiller en mindre rolle i 18. end i 17. udgave; der er derfor faldet tre sange med kornsorter ud, men der er også kommet to nye til. Paul Gerhardts “Gak ud, min sjæl, betragt med flid i denne skønne sommertid Guds underfulde gaver” har været med i både 17. og 18. udgave (nr. 113/304), men der er medtaget et ekstra vers, der indeholder hvede, i 18. udgave.⁴ Af de to nye er den ene også en helt ny salme, Hans Anker Jørgensens “Du som gir os liv og gør os glade” (nr. -/76a).⁵

Det er tydeligt, at rugen er helt dominerende – rug er omtalt omkring 50 % mere end alle de andre kornsorter tilsammen. Ses nærmere på sangene, er dette endnu tydeligere. Rug optræder tolv gange alene, mens byg og havre hver især kun optræder én gang alene, og ellers kun som led i opremsninger, f.eks. i “Hvor smiler fager den danske kyst” med linjererne “Sødt gynger byggen sit silkehår, og rugen ånder med sol i sinde, og vinden iler til hvedens bryst”.

Havren har sin helt egen sang med “Jeg er havren, jeg har bjælder på” (nr. 344/324), mens byg kun optræder alene i Grundtvigs “Fædre land! Ved den bølgede strand”, hvor vers 5 har stroferne “der kan solstrålen bo, der kan himmelbyg gro” (nr. 157/353); altså ikke i nogen særlig naturalistisk forbindelse. Hvede optræder fire gange alene, men typisk ikke i forbindelse med skildringer af landbomiljøet. Hveden er den bibelske kornsort, og to af forekomsterne er i salmer; den ældste tekst i vort materiale er den tidligere nævnte salme fra 1653 af Paul Gerhardt “Hver hvedemark om gylden høst nu varslar til den gamles trøst” (nr. -/304) og den yngste fra 1982 af Hans Anker Jørgensen i “Du, som gir os liv og gør os glade” med linjen “giv os hvedekornets kraft og mod” (nr. -/76a vers 6).

Nu vil mange henvise rugens hyppige forekomst til Jeppe Aakjærs forkærlighed for rug med bl.a. “Rugens sange”, men det er dog langt fra nok som forklaring. Dels er der otte andre forfattere, der nævner rug: N.F.S. Grundtvig, Chr. Richardt, Ludvig Holstein, Johan Skjoldborg, Thøger Larsen, Helge Rode, Johannes V. Jensen og Alex Garff. Dertil kommer, at uden Jeppe Aakjær ville havren helt falde ud, og byg ville miste tre af sine fem sange. Rugens centrale placering er således ikke blot et ‘Jeppe Aakjær-fænomen’.

Ser man på tidspunktet for sangens første publicering, så er der jf. tabel 2 ingen store forskelle i rugen og de andre kornsorters forekomst, selv om fænomenet er tydeligst i årtierne omkring det forrige århundredskifte. Det er klart, at perioden 1900-1919 er kornsorternes blomstringsperiode i den danske sangskrivning. Det er en periode, hvor digterne er begyndt at beskrive virkeligheden realistisk, og samtidig en periode, hvor landbruget blomstrer med andels- og husmandsbevægelse og med erhvervets partier Venstre og Det Radikale Venstre som dominerende politiske bevægelser. Denne tidsmæssige blomstring er fælles for rug og de øvrige kornsorter. Hveden synes dog hyppigere i de allernyeste perioder, men ikke i realistiske skildringer af landbolivet.

Figur 2. N.F.S. Grundtvig (1782-1872) har to sange med kornsorter i Højskolesangbogen. Men her er det ikke realistiske skildringer af landbruget, der interesserer, men et religiøst billedsprog. Så er rugen ikke i centrum, men "klinten og hveden" og "himmelbyg". Hveden er de bibelske teksters kornsort, jf. også salmedigteren Paul Gerhardts (1607-1676) bidrag til Højskolesangbogen. Maleri af Carl Christian Constantin Hansen, 1862. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Ole Haupt.

Tabel 2. Kornsorternes forekomst i Højskolesangbogen fordelt efter sangens publiceringstidspunkt.

År for 1. publicering	Sange med rug	Sange med byg, havre eller hvede
-1839	1	2
1840-59	1	1
1860-79	1	0
1880-99	2	0
1900-19	9	4
1920-39	2	3
1940-59	1	2
1960-	0	1

Kilde: Bilag 1. Note: Sange med både rug og andre sorter optræder i begge kolonner. Selv om en kornsort forekommer flere gange i en sang, er sangen kun talt med én gang.

Kornsorterne i andre dele af den danske kulturarv

Det er naturligvis en uoverkommelig opgave at gå den danske kulturarv mere systematisk igennem for forekomst af kornsorter. Men et par indicier for rugens mere generelle dominans skal dog nævnes.

I 1921 forsvarede Søren Hallar en disputats ved Københavns Universitet om "Synselementerne i Naturskildringen hos J. P. Jacobsen".⁶ I denne disputats' kapitel 7 behandles planterne; og Søren Hallar har her optalt forekomsten af planter i både J.P. Jacobsens og Steen Steensen Blichers samlede forfatterskaber. Han opremser f.eks. i alfabetisk rækkefølge 146 planter, der forekommer i J.P. Jacobsens forfatterskab, og nævner det antal gange, de optræder. Det er en simpel sag at finde kornsorterne på disse lister. Deres forekomst er anført i tabel 3. Det ses, at også her er rug den klart oftest forekommende kornsort, og af andre af markens planter er det kun kål hos Blicher, der er omtalt oftere. Tabel 3 giver altså helt samme billede som tabel 1. Ser man mere generelt på Hallars lister, kommer rug også pænt ind, kun rose, græs, eg, bøg, lyng, siv, æble, drue og lilje klarer sig bedre, og det er i høj grad planter, der også bliver brugt symbolsk eller billedligt (føjelig som siv, rosenkind, drikker druer, sart som en lilje, osv.).

Tabel 3. Kornsorter og lignende afgrøder i J.P. Jacobsens og Steen Steensen Blichers forfatterskaber.

Afgrøder	Antal forekomster hos J.P. Jacobsen	Antal forekomster hos Steen Steensen Blicher
Byg	0	3
Boghvede	0	3
Havre	5	8
Hvede	3	8
Majs	1	1
Rug	9	12
Kartofler	0	3
Kål (grøn- og hvidkål)	2	18
Roer	0	0
Kløver	1	9

Kilde: Hallar 1921, s. 217-224.

En realistisk beskrivelse af landbruget kom også på dagsordenen i dansk malerkunst omkring 1900. Det i så høj grad, at der i 1907 udbrød den såkaldte "bondemalerstrid" i Politiken. Malerne Gudmund Hentze og ægteparret Slott-Møller angreb kraftigt "bondemalerne", mens folk som Karl Madsen, direktør for Statens Museum for Kunst fra 1911, og fynsmaleren Peter Hansen forsvarede sig, støttet af Johannes V. Jensen og Theodor Philipsen i private breve (se Zahle 1991, s. 81-87, og Sørensen 2007-08).

Striden omfattede 12 kronikker og 6 andre artikler i Politiken i perioden april-juli 1907 samt en række senere offentliggjorte private breve og kommentarer. Striden var ganske skarp. Hentze skriver f.eks.:

Hvad er det egentlig for karle disse bondemalere? Det er malere for hvem, hver drøm og fantasi er fremmede begreber. Malere der er ganske blottede for både skønhedstrang og skønhedssans. Malere der anser det for ganske ligegyldigt hvad der males, bare det bliver malet efter naturen, og udførelsen er dygtig. Malere med andre ord, der sætter Sybergs fire stykker smørrebrød på en tallerken lige så højt som Saltofts monumentale Danaider (Zahle 1991, s. 82).

Figur 3. Også i malerkunsten er rugen dominerende. Peter Hansen (1868-1928) var en central skikkelse blandt 'fynboerne'; her med "Bølgende rug" fra 1894. 'Fynboernes' realistiske billeder af dansk landbrug gav anledning til "bondemalerstriden" i 1907 med akademiske københavnere, der anså deres stil for landlig og bondsk. De fynske 'bondemalere' blev i striden støttet af jyske forfattere, bl.a. Jeppe Aakjær. Statens Museum for Kunst.

Om fynbomaleren Peter Hansen skriver Hentze:

Hvad har han fået ud af at opleve det dejlige Italien, han har ikke bragt nogen stil, hverken god eller dårlig med hjem – æselgødning har han sanket – ærligt og redeligt – som hans natur er helt igennem (Zahle 1991, s. 81).

To af de førende "bondemalere", fynboerne Peter Hansen og Fritz Syberg, er beskrevet af Karin Meisl og Grete Zahle. I disse bøger er der flere billeder af kornmarker:

- Fritz Sybergs “Rugmark ved Svanninge”, 1887, Statens Museum for Kunst (Meisl 1992, s. 8).
- Fritz Syberg “Rugmark”, 1919-36, privat eje (Meisl 1992, s. 28).
- Peter Hansen “Modent Rug”, 1891, Fåborg Museum (Zahle 1991, s. 19).
- Peter Hansen “Bølgende Rug”, 1894, Statens Museum for Kunst (Zahle 1991, s. 24).

Der er ikke gengivet andre billeder med specificerede kornsorter i de to bøger. Rug har altså også her en særlig plads, og det er værd at bemærke, at tre af disse fire “rug-billeder” er malet før Jeppe Aakjær skrev sin første sang om rug.

I 2007-08 var der på Johannes Larsen Museet og Sofienholm en udstilling om fynbomalerne og de jyske forfattere, se Ipsen (2007-08). Udstillingen fokuserede på den tætte kontakt mellem kredsen af fynske malere (specielt Peter Hansen, Fritz Syberg og Johannes Larsen) og en gruppe jyske forfattere (specielt Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg og Thøger Larsen).

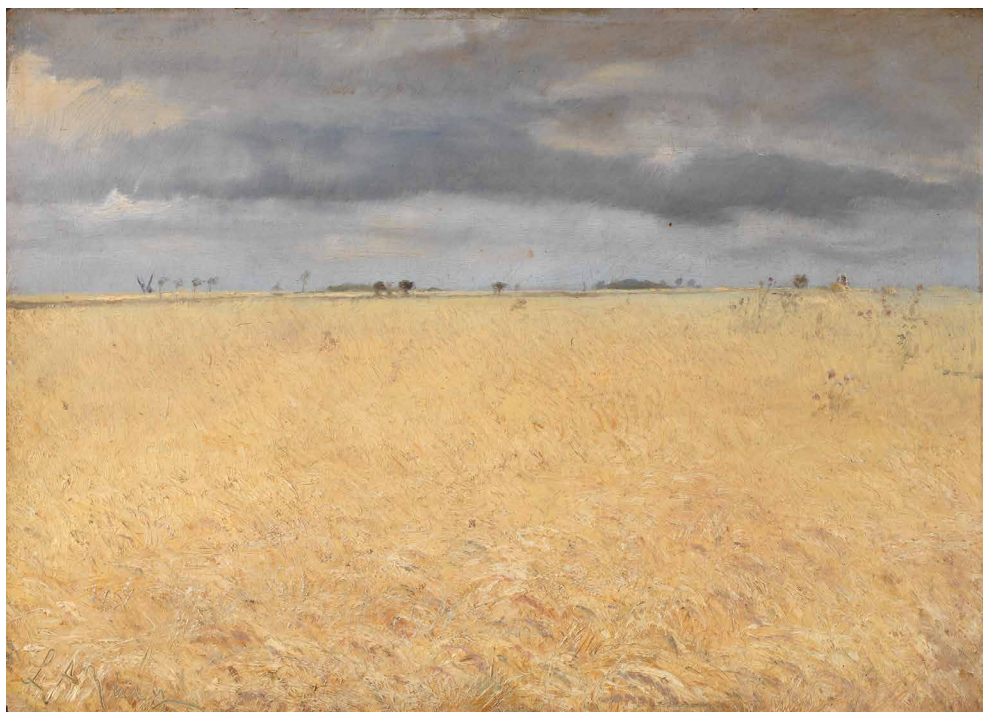

Figur 4. En anden af de ledende ‘fynboer’ var Fritz Syberg (1862-1939), her med maleriet “Rugmark ved Svanninge” fra 1887. Statens Museum for Kunst.

Det blev i kataloget understreget, at disse folk søgte at skildre den konkrete, sete virkelighed:

Et særegent træk for kredsen var således, at kunstens fokusering på det sansede og oplevede, på det i egentlig forstand sete, afbalanceredes af trangen til at vide besked, således at de etablerede billeder fik en yderligere sandhedskraft i sig. Målet var et direkte forhold mellem de sansede realiteter og den kunstneriske gengivelse og fortolkninger heraf såvel i skrift som i tale (Porsmose 2007-08, s. 15).

På udstillingen og i kataloget er der mange billeder af kornmarker. Med lidt god vilje er der mange af dem, der ligner rugmarker med lange strå og karakteristiske aks, men det er kun tre af dem, hvor kornsorten er angivet i titlen. De er alle malet af Fritz Syberg og er alle i privat eje. Det er to store rugbilleder,

Figur 5. Det var ikke kun fynboerne, der malede rugmarker. Her har sjællænderen L.A. Ring (1854-1933), der tog navn efter hjemstavnen Ring ved Næstved, malet egnens rugmarker i værket "En rugmark ved landsbyen Ring" fra 1887. Statens Museum for Kunst.

som kunstneren har arbejdet på i mange år: “Rugen drær”, 1919-36, og “Rugmark med poppelhegn”, 1921-36; og så et noget mindre havrebillede: “Høstbillede. Havreneg”, 1936. Altså en bekræftelse af rugens dominerende placering og en understregning af, at gruppens mål er at skildre den set virkelighed.

Kornsorternes betydning i landbruget

Rug har som vist i de foregående afsnit sin helt særlige stilling i den danske kulturarv. Det er en nærliggende hypotese, at dette kan forklares med rugens plads i dansk landbrug. Har rug ikke været en dominerende kornsort på digterens tid? Alle ved, at rug ikke er nogen hovedafgrøde i dag, men hvordan så det ud på Skjoldborgs, Aakjærs, Peter Hansen og Fritz Sybergs tid?

Det er kortlagt i tabel 4, hvor kornsorternes udbredelse er vist for udvalgte år mellem 1861 og i dag. Der findes ingen periode, hvor rug har været den førende kornsort. Indtil mellemkrigstiden var den mest udbredte kornsort havre, og siden krigen har det været byg. Rug spillede en betydningsfuld rolle før første verdenskrig, men altid som en pæn nummer to eller de fleste år nummer tre. Hvede er først kommet til at spille en betydningsfuld rolle i de allerseneste årtier. Med husdyrproduktionens blomstring fra 1880'erne kom blandsæd med byg og havre til at spille en vis rolle. Havre er de seneste årtier faldet helt ud både som ren sæd og i blandinger. Dette skyldes dels, at en hel del af havren blev brugt til hestefoder, der nu er faldet næsten helt ud, dels, at flyvehavre er blevet et frygtet ukrudt, og flyvehavre er svær at skelne fra havre ved ukrudtsbekæmpelse.

Tabel 4. Det dyrkede kornareal fordelt på kornsorter i procent.

Kornsort	1861	1881	1907	1929	1950	2000
Hvede	6,5	5,1	3,6	7,9	6,5	41,3
Rug	22,0	24,2	24,6	11,5	12,1	3,3
Byg	31,9	28,6	20,8	27,8	38,7	48,8
Havre	37,7	36,3	35,9	19,7	21,7	2,9
Blandsæd m.v.	1,9	5,9	15,1	23,1	20,9	3,7
I alt procent	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Samlet kornareal i 1000 ha	950	1108	1123	1334	1278	1500

Kilde: For perioden 1861-1950 Vedel-Petersen 1952, s. 97; for 2000 Danmarks Statistik (2001, tabel 9.1). Note: Blandsæd m.v. er for perioden 1861-1950 typisk blanding af byg og havre, for 2000 er der tale om specielle kornsorter som triticale. Majs m.v. til grønfoder er ikke medtaget. Vedrørende kornsorternes udbredelse se også Ranløv 1942.

Der er altså en tydelig forskel på, hvilke kornsorter der optræder på markerne og i digternes og malernes værker. Det er ikke dansk landbrugs afgrødesammensætning, der er årsag til rugens dominerende position i kulturarven. Den arealmæssigt mest betydningsfulde kornsort i hele perioden før første verdenskrig var altså havre, og havren er i hele *Højskolesangbogen* kun nævnt én gang, og “Jeg er havren...” er skrevet af Jeppe Aakjær, rugens digter frem for nogen.

Men årsagen kunne jo så være, at sammensætningen af kornarealet varierer fra landsdel til landsdel, og at kunstnerne har været prægede af deres egen hjemegn. Derfor er kornarealernes fordeling på sorter i tabel 5 opdelt i Jylland og Øerne. Det fremgår klart, at der er forskel. Rug står stærkere på den magre jord i Jylland, men ikke sådan, at denne sort på noget tidspunkt er dominerende der. Hovedforskellen er – specielt i ældre tid – at byg dominerer på Øerne, mens havren og blandsæd med havre dominerer i Jylland.

Tabel 5. Kornarealets procentvise fordeling på kornsorter regionalt.

Kornsort	1881		1910		1950	
	Jylland	Øerne	Jylland	Øerne	Jylland	Øerne
Hvede	1,5	10,4	1,2	6,7	3,8	12,1
Rug	29,0	21,4	28,6	19,3	15,5	6,5
Byg	22,9	40,0	12,9	31,2	32,1	51,0
Havre	46,6	28,3	44,1	25,0	22,3	20,4
Blandsæd	-	-	13,1	17,7	26,7	10,0
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Falbe-Hansen & Scharling 1887, s. 317; Warming 1913, s. 120; og Vedel-Petersen 1952, s. 100. Note: Blandsæd spillede ikke den store rolle i 1881, jf. tabel 4 og er derfor ikke af Falbe-Hansen & Scharling opført som selvstændig gruppe.

Der er selvfølgelig også forskelle inden for det jyske område. Interessant nok findes hos Solvejg Bjerre et notat fra 1923:

Vi har kørt Rug og Byg ind d. 14. 9. 23. Paa Jenle har vi i 1923; 90 Traver Havre, 90 Blandkorn, 85 Rug. I alt 265 Traver (foruden Byg) paa ca. 30 Td. Land (Bjerre 2000, s. 19).

Selv på Jeppe Aakjærs hjemgård “Jenle” på Salling var rug altså ikke nogen dominerende kornsort: Her dominerede havre og blandsæd.

Endelig må det huskes, at det langt fra er et jysk fænomen at lade rugen indgå i kunsten. De i forrige afsnit nævnte "Bondemalere" var fynboer, og den første fra *Højskolesangbogen*, der priser rugen, var københavneren Christian Richardt. J.P. Jacobsen, der også blev analyseret i forrige afsnit, stammer nok fra Thisted, men flyttede allerede i 16-års alderen til København for at blive student og er vel aldrig blevet anset for særlig jysk.

Konklusionen må dermed blive, at det ikke er kornsorternes udbredelse, der forklarer rugens dominerende plads i den danske kulturarv.

Figur 6. Malerier af rugmarker hører ikke kun til i årtierne omkring 1900; her er Agnete Therkildsens (1900-1993) "Grøn rug" fra 1939. Agnete Therkildsen malede i sine yngre dage naturalistiske billeder af dyr og landskaber, men blev i 1944 gift med COBRA-maleren Ejler Bille (1910-2004) og bevægede sig herefter i mere abstrakt retning. Statens Museum for Kunst.

Andre forklaringer

En anden mulig forklaring på danske kunstners præference for rugen kunne da være, at rug har været anset som noget særligt værdifuldt. Moderne økonomer ser værdi som noget, der afspejler sig i priserne, så det kan være naturligt at se på kornpriserne. De er vist i tabel 6. I alle de viste år er hvede dyrere end rug. I de fleste perioder er rug også billigere end byg og i enkelte år endda billigere end havre. Hos Vedel-Petersen (1952) er der anført priser for en del flere år, og der er faktisk enkelte år, hvor rug er dyrest (1939), og en del år, hvor rug er dyrere end hvede. Men det er helt tydeligt i regulerede perioder under første og anden verdenskrig og i årene lige efter krigen. Under begge krige er rug og hvede billigere end byg og havre, men det skyldes utvivlsomt, at brødkornsprisen var mere reguleret end foderkornsprisen. I alle år, hvor priserne afspejler køberes og sælgeres – og dermed markedets vurdering – er hvede altså dyrere end rug. Der er altså intet, der tyder på, at markedet anser rug for særlig værdifuldt.

Tabel 6. Priser på forskellige korntyper opgjort i kr. pr. 100 kg.

År	Hvede	Rug	Byg	Havre
1881-85	16,90	13,42	12,85	12,91
1896-1900	11,94	9,72	10,25	10,59
1911-1914	14,16	13,32	14,15	13,18
1927	20,66	19,87	20,11	18,40
1950	55,40	46,43	50,78	43,54

Kilde: Vedel-Petersen 1952, s. 138. Note: Vedel-Petersen viser tal fra 1881-1950. Her er valgt at vise tal for nogenlunde normale år; i krigsperioderne omkring første og anden verdenskrig har priserne været regulerede og er derfor atypiske. I hele perioden 1940-47 var hvedeprisen således 28,00 og rugprisen 29,00, mens bygprisen i samme periode svangede fra 25,69 i 1940 til 56,33 i 1944. Det er utvivlsomt tegn på en reguleret brødkornspris kombineret med en mere markedsbestemt foderkornspris.

Det kan dog også være af betydning, at rug er anset for noget særligt, fordi det er brødkorn. Det er hvede jo imidlertid også, og byg er anvendt til ædle og vigtige produkter som øl og akvavit. Hallar nævner således, at af de otte gange, hvede nævnes hos Blicher, er de syv gange i forbindelsen “hvedebrød”, og heraf seks i forbindelse med “hvedebrødsdage” (se Hallar 1921, s. 222 note 4). Det er yderligere således, at hvedebrød bliver anset for finere end rugbrød, sprogligt markeret ved at hvedebrød betegnes om “fint brød” eller “fransk brød”. Det kan

Figur 7. Der er selvfølgelig også malerier med andre kornsorter; her M. (Michael) Therkildsens (1850-1925) "En havremark" fra 1865-1925. Men de andre kornsorter er langt sjældnere. Søger man f.eks. på Statens Museum for Kunsts hjemmeside smk.open på "bygmark", får man ingen henvisninger, men i stedet bemærkningen "mener du rugmark?", og søger man på "bygmarker", er svaret "mener du bymarker?". Statens Museum for Kunst.

have noget at gøre med, at hvedebrøds store udbredelse er et nyere fænomen. Falbe-Hansen & Scharling skriver således i 1887, at hveden “er en vigtig del af Landets Exportartikler”, men “der fortæres i Landet selv forholdsvis lidt Hvede” (Falbe-Hansen & Scharling 1887, s. 318).

Der er dog også indikationer, der peger på, at det ikke kun er kunstnerne, men også politikere og eksperter, der har vurderet rug højt. Den politisk fastsatte pris på brødkorn i 1940-47 var således som nævnt 29 kr. for rug og 28 for hvede. Når politikerne skulle fastsætte en “retfærdig” pris uafhængigt af øjeblikkelige markedstendenser, så satte de altså rugprisen højere end hvedepriisen. Falbe-Hansen & Scharling skriver ligeledes:

Rugen maa blandt de 4 Hovedkornsorter tillægges en særlig Betydning som Landets vigtigste Brødkornsort. I modsætning til Storbritannien, de sydlige europæiske Lande og til dels Mellemtyskland, men ligesom de andre skandinaviske Lande, Rusland, Holland, Nordtyskland og til dels Mellemtyskland, er Danmarks befolkning hovedsagelig rugspisende (Falbe-Hansen & Scharling 1887, s. 324).

Det er dog værd at fastholde, at rugens forekomst i f.eks. *Højskolesangbogen* og hos Fynsmalerne næsten udelukkende henviser til landskabelige værdier: Det er rugen, der “drær”, der “gulnes tæt om vig og vange” eller “bølger”. Det eneste sted, hvor der tales om forarbejdning, er rug og hvede nævnt parallelt: “Danmarks hvede, Danmarks rug, Dybbøl mølle maler”. Det er således tvivlsomt, om digtere og malere bevidst har tænkt på rug som brødkorn.

En mulig forklaring, der også bør nævnes, er, at når den på Øerne dominerende kornsort byg nævnes så sjældent, kan det skyldes, at byg simpelthen betegnes som “korn”. Lange (1959) nævner, at byg i dialekt på Bornholm, Møn, Sjælland og delvist på Fyn betegnes “korn”. Ligesom “corn” i dag på amerikansk betyder den mest udbredte kornsort, majs, så betød korn på Øerne den dér mest udbredte kornsort, byg, jf. H.C. Andersens eventyr om *Den grimme ælling*: “Kornet stod guult, Havren grøn”. Der forekommer dog ikke nogen naturlig forklaring på den skæve fordeling af kornsorterne i kunsten. De forfattere som f.eks. Thøger Larsen, der taler om “korn” i *Højskolesangbogen*, er ikke først og fremmest øboer, og de tænker derfor næppe specifikt på byg.

Der kan nævnes en række andre mindre kvantificerbare forklaringsmuligheder. Nogen finder, at rug har en næsten religiøs klang af den solide bonde og husmand og sammenholdet i landmandsfamilien. Rug kunne være et symbol på den sunde landbokultur. Havre var primært hesteføde, hvede primært for de rige og til fest, mens byg var til øl og grød. Rug var til det sunde dagligdagsbrød; en traditionel og solid dansk nationalspise. Mange malere, forfattere og sang-

Figur 8. Når det drejer sig om hveden, optræder den som hos forfatterne ofte i forbindelse med bibelske eller udenlandske motiver. Her Niels Larsen Stevns (1864-1941) "Vignen mod lyset. Hvedemark i forgrunden. Villa Linda, Florens" fra 1923. Statens Museum for Kunst.

skrivere i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet havde en forkærlighed for at skildre det hårde, sunde dagligdagsliv på landet; det var rug måske et symbol på. Andre lægger vægt på kornnavnenes lydige tone og mulighederne for rim. Denne artikel lægger imidlertid vægt på at undersøge mere statistisk testbare forklaringer, og sådanne forklaringer lader sig vanskeligt teste.

Sammenfatning og konklusion

Det er i denne artikel dokumenteret, at rug spiller en helt dominerende rolle i den danske kulturarv, mens de andre kornsorter næsten ingen roller spiller. Dette gælder en bred kreds af digtere og malere.

Dette kan ikke forklares med konkrete faktiske forhold. Rug er ikke den mest udbredte kornsort, det er byg på Øerne og havre i Jylland. Det er heller ikke den mest værdifulde; hvedeprisen ligger systematisk over rugprisen. Rugs rolle som brødkorn kan spille en rolle, men hvede er hele tiden betragtet som en højere rangeret spise end rug, jf. "fint brød" om hvedebrød, og "hvedebrødsdage" om noget særlig festligt.

Det er værd at fremhæve, at de grupper af forfattere og malere, der står i centrum ved skildringerne af kornsorterne (malerne Fritz Syberg og Peter Hansen og forfatterne Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg og Johannes V. Jensen), er folk, der lægger vægt på en realistisk og præcis skildring af den sete virkelighed. Det er ikke et idealiseret landbrug, der skal skildres. Så meget mærkeligt er den store ubalance mellem kornsorternes udbredelse i kunsten og i landbruget. De statistiske analyser bidrager ikke til at løse gåden om, hvorfor rug har fået en så central plads i dansk digtning og malerkunst.

Der kan oplistes en række andre forklaringsmuligheder, der imidlertid er statistisk svære at vurdere. Nogle finder, at rug har en næsten religiøs klang af den solide bonde og husmand og sammenholdet i landmandsfamilien, der skal klare sig under alle forhold. Men hvad vej går kausaliteten? Er det digtningen, der har givet rug en næsten religiøs klang, eller er det den religiøse klang, der er årsag til digtningen. En anden årsag kunne være, at rugbrød er en traditionel og solid dansk nationalspise. Andre lægger vægt på kornnavnenes lydlige tone og mulighederne for rim.

Men den slags er det vanskeligt at måle, så hovedkonklusionen må vel nok blive den forsigtige, at der altid er forskel på den materielle, målelige kultur og på tolkningen af den. Der er mange ting her i verden, man ikke kan måle og forklare. Og hvis man alligevel prøver, så kommer man let galt af sted. Hvis man forsøger, må man i hvert fald ikke være for skråsikker i tolkningen af resultaterne og kun bruge dem med den yderste nænsomhed.

Det er en vigtig historisk-metodemæssig konklusion af denne artikel, at man skal være yderst forsigtig med at bruge kvalitative observationer (som her sangtekster) til at sige noget om kvantitative realiteter (her kornsorternes udbredelse). Fordi et fænomen som f.eks. her rugen omtales ofte i kilderne, er det ikke sikkert, at det faktisk har haft stor udbredelse og en dominerende betydning. Det maner til forsigtighed i de situationer, hvor man ikke har solide kvantitative observationer, og til kritisk sans overfor, hvad kvantitative data faktisk kan sige os, når man har dem.

Litteratur

Bjerre, Solvejg, 1980: *Den hvide rug, den blide rug – Jeppe Aakjær og "Jenle"*. Poul Kristensens Forlag; 4. oplag, 2000. Herning.

- Danmarks Statistik, 2001: *Landbruget 2000, statistik om landbruget, gartneri og skovbrug*. Danmarks Statistik. København.
- Falbe-Hansen, V. & W. Scharling, 1887: *Danmarks Statistik*, 2. bind. Forlagsbureauet. København. Afsnittene om landbruget i dette lærebogssystem er skrevet af V. Falbe-Hansen og Erhard Frederiksen.
- Folkehøjskolens Sangbog*, 17. udgave, 1989: Foreningen af folkehøjskoler i Danmark, FFD's Forlag. Odense.
- Hallar, Søren, 1921: *Synselementerne i Naturskildringen hos J.P. Jacobsen*. Levin & Munksgaards Forlag. København.
- Højskolesangbogen*, 18. udgave, 2006, ved Foreningen for folkehøjskoler i Danmark. FFDs Forlag. København.
- Ipsen, Marlene Linell, 2007-08: Du danske sommer: Fynbomalerne og de jyske forfattere i samklang. Johannes Larsen Museet & Sophienholm. Kerteminde og Kgs. Lyngby.
- Jelved, Marianne & Niels Kærgård, 2008: 'Rugens mysterium', kronik i *Politiken* d. 6. november 2008.
- Lange, Johan, 1959: *Ordbog over Danmarks Plantenavne*. Ejner Munksgaards Forlag. København.
- Meisl, Karin, 1992: *Bondemaler og baron – Fritz Sybergs liv og billedverden*. Johannes Larsen Museet. Kerteminde.
- Porsmose, Erland, 2007-08: 'Danmarks stemmer', I: *Du danske sommer: Fynbomalerne og de jyske forfattere i samklang*, red. Marlene Linell Ipsen. Johannes Larsen Museet & Sophienholm. Kerteminde & Kgs. Lyngby. s. 15-36.
- Ranløv, A., 1942: *Korn*, bind I. Alfred Jørgensens Forlag. København.
- Sørensen, Kurt Risskov, 2007-08: 'Bondemalerstriden', I: *Du danske sommer: Fynbomalerne og de jyske forfattere i samklang*, red. Marlene Linell Ipsen. Johannes Larsen Museet & Sofienholm). Kerteminde & Kgs. Lyngby. s. 39-46.
- Vedel-Petersen, K., 1952: *Danmarks statistik*, 4. udgave. G.E.C. Gads Forlag. København.
- Warming, Jens, 1913: *Haandbog i Danmarks Statistik*. G.E.C. Gads Forlag. København.
- Zahle, Grete, 1991: *Peter Hansen – hans liv og arbejde*. Fåborg Museum. Fåborg. (Tidligere udgave Gyldendal, 1984)

Summary

The official songbook of the Folk High School movement – known as *Højskolesangbogen*, which recently came out in its 19th edition – is a cornerstone of Danish cultural life, held in the same esteem as the psalm book used in churches. Danes will often start and end a political or cultural meeting by singing a na-

tional or seasonal song together from *Højskolesangbogen*. Given that agriculture has until recently been the main sector in Danish economy, and that arable land still covers more than two thirds of the surface area of Denmark, it is natural that a considerable number of the songs in this songbook deal with life and sentiments in the rural sector. The typical cereals in Danish agriculture, for instance, are frequently mentioned, although the frequency by which each type is cited is very skewed in relation to their prominence in production, and thus rather surprising. Rye is completely dominant, being mentioned sixteen times in the 17th edition of *Højskolesangbogen*, and fourteen times in the 18th edition, whilst wheat is mentioned five and six times respectively, barley five and four times, and oats only once in each edition.

A less systematic and quantitative study of the history of Danish painting reveals the same pattern. Around 1900, a group of painters, sometimes called “the peasant painters”, made realistic depictions of rural life, in which rye fields are often seen as the motif whilst other types of cereals are very rarely depicted. When references to wheat – the second most common cereal type in our investigation – are found in literature or art it is often in relation to religious motifs or in depictions of scenes in foreign settings, e.g. paintings by the Danish artist colony in Rome.

There is no simple explanation for these observations. Rye has never been a dominant cereal in Danish agriculture: In 1907, 36 per cent of the surface area used for growing cereals was producing oats, and only 24 per cent rye; in 1929 only 12 per cent was producing rye whilst 28 per cent was producing barley, and 20 per cent oats. Even if the value of each crop is measured by the market price, rye does not seem to have the highest value, as both wheat and barley were sold at higher prices in the whole period from 1896 to 1927.

The article does not have any documented explanation of the described phenomenon, but a main conclusion must be that one should be very careful in using a quantitative indicator from one area as a descriptor of more general phenomena. The frequency at which various cereals are mentioned in literature and art does not tell us much about cereals in agriculture. The real world is complicated, and quantitative indicators must be used very carefully.

Forfatterpræsentationer

Niels Kærgård, født 1942, cand.polit. 1970, ph.d. 1975, dr.polit. 1991, lektor ved Økonomisk Institut, KU 1975-1992, professor i jordbrugspolitik ved Institut for Fødevarer- og ressourcøkonomi, KU (tidligere KVL) siden 1993, nu emeritus. Økonomisk vismand 1992-2001 (overvismand 1995-2001). I bestyrelsen for Carlsberg Fondet og Carlsberg A/S 2003-2013 og for Københavns Universitet 2008-2013 og i præsidiets for Videnskabernes Selskab 2008-2013. Har skrevet

disputatsen “Økonomisk Vækst – En økonometrisk analyse af Danmark 1870-1981” (1991) samt en lang række bøger og kapitler i danske og internationale bøger og tidsskrifter, navnlig om økonomisk politik, økonomisk historie og metode samt landbrugsforhold. E-mail: nik@ifro.ku.dk

Marianne Jelved, født 1943, lærereksamen Hellerup Seminarium 1967, cand. pæd. Danmarks Lærerhøjskole 1979. Lærer ved Ny Østensgård Skole i Valby 1967-1975, ved Jyllinge Skole 1975-1989 og desuden timelærer ved Danmarks Lærerhøjskole 1979-1987. Lærerrådsformand Jyllinge Skole 1976-79, fælleslærerrådsformand Gundsø Kommune 1978-1980 og i bestyrelsen for Dansklærerforeningens folkeskolefraktion 1975-87 (1981-87 formand). Medlem af byrådet i Gundsø Kommune 1982-89 (viceborgmester 1982-85). Medlem af Folketinget siden 1987. Politisk leder af de radikale 1990-2007. Økonomiminister 1993-2001, kulturminister 2012-15, 2014-15 også kirkeminister. Har et betydeligt forfatterskab om politiske og pædagogiske emner, bl.a. redaktør af “Meddelelser fra Dansklærerforeningen 1975-1982.

Bilag 1: Kornsorterne i Højskolesangbogen i kronologisk rækkefølge

Forfatter	Publiceringsår	Nummer i 17./18. udgave	Sang (1. Linje)	Citat vedrørende kornsort ²
Paul Gerhardt ¹	1653	(113)/304	Gak ud, min sjæl, betragt med flid	Hver <i>hvedemark</i> om gylden høst (vers 4)
N. F. S. Grundtvig	1815	186/-	Der er et land så kosteligt	Når <i>hveden</i> fin i blommeland for klinten går til grund --- end <i>rugens</i> gror, og møllen går (vers 5)
Chr. Richardt	1847	337/309	Når egne knoppes	Når <i>rug</i> en alt bølger (vers 2)
N. F. S. Grundtvig	1848	157/353	Fædreland! Ved den bølgende strand	dér kan <i>himmelbyg</i> gro (vers 5)
Chr. Richardt	1868	313/265	Velkommen, lærkelil!	når <i>rug</i> er oven vang (vers 4)
Ludvig Holstein	1895	338/311	Fyldt med blomster blusser æbletræets gren	over <i>rug</i> , som dræer (vers 3)
Johan Skjoldborg	1897	309/264	Når vinteren rinder i grøft og i grav	og <i>rugens</i> krøllede blade (vers 1)
Jeppe Aakjær	1904	419/323	Se dig ud en sommerdag	<i>Byg</i> i skred og bær i blost -- <i>rugens</i> dræ med duft af most (vers 1) -- <i>Rug</i> en med det svulne knæ (vers 2)
Jeppe Aakjær	1905	188/367a	Der dukker af disen min fædrene jord	Det bølger af <i>rug</i> imod kimmingens rand (vers 3)
Jeppe Aakjær	1906	348/-	Jeg lægger mig i læet her ved storrugens fod	Titellinjen (vers 1)
Jeppe Aakjær	1906	420/334	Nu er det længe siden	den kære <i>rug</i> kom ind (vers 1-4)

Jeppes Aakjær	1906	189/368	Jeg lagde min gård i den rygende blæst	og vinden, den stryger min rug ad dens hår (vers 2) og byggen den skyder en alen (vers 3)
Jeppes Aakjær	1906	418/-	Han Ole bor på heden med sand og al fornedet	med rugen svang og sveden og spergelhøst for byg (vers 1)
Jeppes Aakjær	1912	332/290	Han kommer med sommer,	mens af rugen det dræer (vers 3)
Thøger Larsen	1912	-/322	Se nordenvindens jagen	Den svømmer gennem rugen (vers 1)
Jeppes Aakjær	1916	362/468	Som dybest brønd gir altid klare vand	Endnu en stund, så dræer den danske rug (vers 3) – – – og rugen gulnes tæt om vig og vange (vers 4)
Jeppes Aakjær	1916	344/324	Jeg er havren. Jeg har bjælder på	Jeg er havren (vers 2 og 8)
Helge Rode	1920	515/443	Min pige er så lys som rav	og Danmarks gyldne hvede. (vers 1)
Helge Rode	1921	166/371	Som en rejselysten flåde	Danmarks hvede, Danmarks rug, Dybbøl mølle maler (vers 5)
Johannes V. Jensen	1925	170/374	Hvor smiler fager den danske kyst	Sødt gynger byggen sit silkehår, og rugen ånder med sol i sinde, og vinden iler til hvedens bryst (vers 3)
Alex Garff	1949	353/335	Septembers himmel er så blå	Den unge rug af mulden gror (vers 1)
Frank Jæger	1953	308/257a	Liden sol i disse uger	Stær og mus og vinterhvede (vers 2)
Hans Anker Jørgensen	1982	-/76a	Du, som gir os liv og gør os glade	Giv os hvedekornets kraft og mod. (vers 6)

Noter: 1) Denne salme er også med i 17. udgave, men her er verset "Hver hvedemark..." udeladt. 2) I alle tilfælde er versnummeret det samme i de to udgaver.

Noter

- 1 I perioder i 1990'erne og 2000'erne, hvor vi var henholdsvis økonomisk vismand og økonomiminister, var vi jævnlig ude at holde foredrag sammen, og ved disse lejligheder blev der ofte startet med en sang fra Højskolesangbogen. Der studerede vi over, hvor ofte rugen indgik i sangene, og undersøgte det lidt nærmere. Det resulterede i kronikken "Rugens mysterium" i Politiken den 6. november 2008. Og her under Corona-nedlukningen i 2020 blev der så tid til at gøre materialet færdig til denne artikel.
- 2 Det første nummer henviser til *Højskolesangbogens* 17. udgave fra 1989 og det andet til 18. udgave fra 2006.
- 3 Forlaget Højskolerne takkes for at stille et søgbart elektronisk manuskript af Folkehøjskolesangbogen til rådighed og Inger Kærgaard for at foretage søgningen. Der er elektronisk søgt på f.eks. "byg" og derefter manuelt afgjort, hvad der er kornsorten. F.eks. er "himmelbyg" medtaget, mens "bygd" og "bygge" ikke er.
- 4 Vers 4, "Hver hvedemark om gylden høst", er altså først i 2006 kommet med i *Højskolesangbogen*; verset er også først kommet med i den nyeste udgave af *Salmebogen*.
- 5 I Højskolesangbogen er der ikke nogen klar opdeling i sange og salmer. Salmerne er dog mest samlet under emnerne "Tro" og "Bibelhistorie". Der er dog også typiske salmer under f.eks. afsnittene "Morgen" og "Aften". Den nye *Kirkesangbog* (1917) kan måske opfattes som et symbol på, at kirkelige kredse har opfattet en for skarp sondring mellem sange og salmer som kunstig. Men salmer sigter typisk mod noget større uden for mennesket, rummer den evangeliske forkyndelse og sigter tit mod brug i gudstjenesten. Kornsorter i salmer vil derfor oftest indeholde et større element af symbolik end i sange.
- 6 Søren Christian Haller (1887-1950) er en ganske spændende og alsidig person. Han tog skoleembedseksamen i naturhistorie og geografi i 1912 og forsvarede så den i teksten nævnte disputats i 1921. Han analyserede senere forfattere som Tom Kristensen, Jacob Paludan, Leck Fischer, Thøger Larsen og Sophus Clausen. Han søgte at nå frem til mere objektive og delvis naturvidenskabelige kriterier for bedømmelsen af deres værker. Denne metode blev ofte udsat for kritik, men kunne, når den lykkedes bedst, nå frem til overbevisende kritiske analyser. Han skrev selv skuespil, hørespil og en enkelt roman i perioden 1923-44, ofte under pseudonym. I 1940 vandt han førsteprisen i Politikens konkurrence om en Danmarkssang. Han var fra 1914 ansat på Universitetsbiblioteket, fra 1938 som bibliotekar af 1. grad og inspektør for avislæsesalen.